

A „TÜRT” ÉS „TILTOTT” HATÁRÁN

az elmúlt félszázad háttérbe szorított alkotóiról

Gyimesi László

„A körön kívül”

G. Komoróczy Emőke: *A „türt” és a „tiltott” határán*

„sikolyt se hallasz / áll a fal / a láthatatlan kertben”

Az elmúlt félszázad háttérbe szorított alkotóiról monográfiát írni embert próbáló feladat. Miért? Sok oka van ennek, néhányat kapásból: (1) Valamelyik időszakban csaknem mindenki megtapasztalta a mellőzést, azok is, akik ma vezetik a kánont. (2) Sokkal több a mellőzött, észre nem vett, kiszorított, többre érdemes alkotó, mint amennyiről az irodalomtudomány hajlandó tudomást venni. (3) A mellőzés, kiszorítás oka nem feltétlenül köthető a politikai szándékokhoz, az érdekcsoportok, baráti körök, iskolatársak szűkkeblősége is peremre lökhet tehetségeket. (4) Dilettánsok, tehetségtelenek, grafomán fűzfapoéták szívesen tetszelegnek az üldözött szerepében, s ehhez mindig találnak irodalmi vagy politikai hátországot. Folytathatnám, de nem teszem, mert G. Komoróczy Emőke minden bizonnyal tudatában van ennek. Bár recenzióm végén visszatérek majd a hiányérzeteimre, most azt nézzük meg, kiket emelne be saját kánonjába a szerző. Mert ehhez a cselekedetéhez is eléggé el nem ismerhető bátorság kellett.

1.

A vaskos tanulmánykötet három nagy fejezetre osztódik. Az első rész *A kilencek* címet

viseli. A huszadik század második fele irodalmának talán legmarkánsabb csoportosulása volt az ELTE bölcsészkarán létrejött közösség, akik – többségükben – ma már nem nevezhetők sem mellőzötteknek, sem kiszorítottaknak. Az irodalmi életben fontos helyeket vívtak ki, az államtól (legtöbbjük) fontos kitüntetésekkel is megkapott, s ha a tanszékek, akadémiai boszorkánykonyhák még nem is helyezik őket a sor elejére, mindenképpen el kell ismerniük létezésüket. A fejezet bevezető tanulmánya jól érzékelteti a befogadás felemás folyamatát, s az egyes szerzőkről szóló alapos dolgozatok megmutatják mindazt, ami közös, és mindazt, ami eltérő az épülő (vagy Rózsa Endrénél, Utassy Józsefnél korán lezárult) életművekben. Ők is, a többiek is megkapják a maguk, általában tisztelgő, fejezetét (Győri László, Kiss Benedek, Konczek József, Kovács István, Mezey Katalin, Oláh János, Péntek (Molnár) Imre). A szerző vigyáz arra, hogy egyiket se emelje a többiek fölé, értékítéletét az alfabetikus sorrend semlegessége mögé rejti. Mindegyikük munkásságát finom érzékkel más és más szempontok szerint elemzi, s mégis mindegyikükönél eljut a közös felismerésig: a csoport tagjai nem hasonultak a renchez, hanem *szellemi függetlenségüket megőrizve* igyekeztek (és többé-kevésbé tudtak) kívül maradni mind a

hatalom sáncain, mind a divatdiktátorok percéletű birodalmain. Örömmel olvastam a többiekénél tán kevésbé befogadott Győri Lászlóról és Konczek Józsefről szóló tanulmányokat, G. Komoróczy Emőke megérezte, hogy kettejük életműve éppoly megkerülhetetlen, mint szerencsésebb alkatú társaiké, és ehhez a felismeréshez igen gazdag tényanyaggal szolgál. Fontosnak tartom azt is, hogy a Kilencek kibontakozásának ismertetésekor nem feledkezik meg a *tizedik*, Vasy Géza szerepéről sem, aki irodalomtörténész, irodalomszervezői munkája során elévülhetetlen érdemeket szerzett abban, hogy a csoportosulás tagjai – ha megkésve is – általában elfoglalhatták méltó helyüket a magyar irodalomban.

2.

A könyv második része a *Tamási Lajos és köre* címet viseli. Az ebben a fejezetben tárgyalt szerzőknek nem szolgáltatott (utólag sem) elégtételt az irodalomtudomány, sem a rendszerváltozás utáni politika. A *munkásköltők* mindig gyanúsak voltak, ha nem lengették a rájuk oktrojált zászlókat a hatalom művi diadalmeneteiben, ha a mélyszegénység vagy a külvárosi munkás-sors valóságában gyökerező, *megszenvedett-kiszenvedett* művekkel jelentkeztek. A ma is létező kör persze már nem a régi, de ápolják a régiek emlékét, s megpróbálják folytatni a folytathatatlan életműveket. A kötet talán legalaposabb tanulmánya magáról a névadóról szól: „Nincs sehol megoldás, csak a vállalt sorsban...” – írja az idézetet a szerző a *Tamási Lajos költészetéről* szóló hosszú fejezet fölé. Hiányt pótol ez az írás. Hiszen nem csak Tamási írói becsületét adja vissza, hanem a maga keretein belül igazságot szolgáltat azoknak a baloldali, ilyen vagy olyan jelzővel illetett *elkövelezett* (ma így mondjuk: *képviseleti*) íróknak, akiket az önmagát szocialistának, kommunistának hirdető hatalom olyan mértékben mellőzött, ahogyan a konzervatív polgári irodalmat sohasem. Pedig ők ismerték igazán a *gazda lelkét*, ők tudták, miért *piros a vér a pesti utcán*. A költő életútjának, irodalmi fejlődésének képe egy későbbi monográfiát előlegez meg, módszerét, tényanyagát, a kutatás mélységét látva biztos vagyok benne, hogy vagy a szerző, vagy valamelyik tanítványa előbb-utóbb

feltárja ennek a fontos életműnek az egészét, s visszahelyezi oda a szerzőt, ahonnan kiteszítattott, a magyar irodalom főáramába.

A Tamási Lajos életével, munkásságával foglalkozó fejezet után azonnal a róla elnevezett körrel olvashatunk. A Csepeli Olvasó Munkás Kör (a helyi lap segítségével) maga a névadó alapította, 1960/1961 körül. Fennállásának immár több mint fél évszázada során olyan *autonóm* (profí és amatőr, rangos és ismeretlen) írókat vonzott, akik „*kivételesen nélkül mindannyian fontosnak tartották, hogy legégetőbb kérdéseikre közösségi választ kapjanak*”. Tamási (később mások, például Halász Imre és nem hivatalosan Benke László) vezetésével valódi műhely jött létre, felolvasások, műbírálatok heti rendszerességű folyamata. A munkásirodalom valódi hagyományainak felélesztésére tett kísérletük nagy figyelmet keltett, vendéglőadók sora látogatott hozzájuk, Kassák Lajostól Veres Péterig, jelentős könyvtári háttérmunkák készültek, bibliográfiák, ajánló jegyzékek, a néhány évenként megjelentetett antológiák is igyekeztek ébren tartani a csepeli olvasáskultúra speciális (és igen magas színvonalú) eredményeit. A kör nyitott volt a művészeteken kívül a humán- és a reálkultúra számos területére, éppúgy szeretett vendégük volt a csillagász Kulin György, vagy a fizikus Marx György, az esztéta Hernádi Miklós (ő hosszú ideig tagnak számított), és sorolhatnánk, a szerző sorolja is. Az ontológiai kultúrafelfogáson alapuló valóságos munkásművelődés fellegvára alakult ki a körben, s ez mindenképpen gyanús volt az egyszerűbb kategóriákban gondolkodó hatalom szemében, s a benne tevékenykedő íróknak (és más értelmiségieknek) ez nem segített „körön belülre” kerülni. Sőt. A rendszerváltozás, illetve az alapító halála körüli évek szétzúzták azt a közeget, amelyben a kör jelentős szerepet játszhatott, akár az alkotómunka, akár a befogadói igényformálás területén. Benke László egyre inkább kiadójával volt kénytelen foglalkozni, Halász Imre minden jó szándéka (és tehetsége) ellenére nem pótolhatta a karizmatikus alapítót, a későbbi vezetők tehetsége is inkább másra volt alkalmas. Szántai Sándor és Stancsics Erzsébet érdeme, hogy az írogató öregemberek nosztalgiaklubja helyett új arcot adtak a körnek, azaz kitérték az ajtókat a fővárosra,

az országra, s így jó nevű amatőr írókat vonhattak be a megújuló munkába. Lengyel Géza (a jelenlegi vezető) tanáros szakértelme talán a jövőben visszahoz valamit az alapítói szándékokból. Erre utal a mostani vendéglőadók névsora. De azt a folyamatot, amit Tamási létrehozott, véglegesen körön kívülre zárta a történelem.

A második rész harmadik fejezete Benke László munkásságával foglalkozik. Rövid a tanulmány, de igen súlyos gondolatokkal terhes. A „munkásíróság” korántsem esztétikai ketrecéből kiszabadult, a magas kultúra körébe (nem a kánonba) bekerült író sorsa sikertörténet is lehetne, persze, nem az. Csak kései gyűjteményes kötetével érhetne el azt az elismerést, ami pályakezdésétől járt volna neki. Robotosa volt a Tamási körnek, ma is az a Hét Krajczár kiadónak, építi önmaga életművét és (Varga Domonkos halála után egyedül) gondolzza a kiadója szellemi köréhez tartozó szerzők kibontakozását. Regényei, versei azt a népi gyökerű paraszti- és munkás-irodalmat folytatják, s teszik igazán korszerűvé, amelyet egyrészt Kassák Lajos, másrészt Móricz Zsigmond neve fémjelez. A kettős kötődés és megújítás jeleit a szerző az elemzett művek részleteiben is felmutatja.

Szintén csepeli munkáskörnyezetből, s a Tamási Lajos Olvasó Munkás Körből indult Bokor Levente pályája. Indulatai, tehetsége, filozófiai tanulmányai más utakra vitték, mint társait: a világ-egész spirituális megragadásának igényével törekszik a mindenség (közhasznú) birtokba vételére. Költészete erősebb szálakkal kötődik a huszadik századi líra avantgárd vagy éppen posztmodern irányzataihoz, mint társaié. Megdöbbentő, hogy a posztmodern fogalmának kialakulása előtt mennyire birtokában volt a később már-már kanonizált eszközrendszernek, s gyilkos iróniával kezelte azt. G. Komoróczy gazdag idézetgyűjteménnyel, mikro-megfigyelések sorával bizonyítja ezt, s a néha Eliot-i magasságokba szárnyaló művek kiemelésével mindannyiunk számára fontos értékeket tár fel.

3.

Magányos, vagy majdnem magányos alkotók munkásságáról szóló tanulmányokat

tartalmaz a könyv harmadik része. Hatalmas az a bázis, amire építhet, így a hét tanulmány alanyának kiválasztása csak *esetleges* lehetett. Úgy vélem, amikor Komoróczy Emőke fölírta a harmadik rész címét (*Körön kívül*), azzal a szándékkal válogatott, hogy a *különböző, de tipikus* okokból „kimaradt” alkotókról adjon másokra is érvényes körképet.

Az első személyiség mindjárt rendhagyó, hiszen Buda Ferenc a hármakká fogyott *Hetek* egyike (Raffai Sarolta, Ratkó József, Bella István, Kalász László már nincs közöttünk), Ágh Istvánnal, Serfőző Simonnal hármásban képviselik azt a hajdani laza szellemi szövetséget, amivel a hatvanas években friss levegőt hoztak a magyar irodalomba. Ugyanakkor Buda Ferenc kitesztottsága volt a leglátványosabb, börtön, kényszermunka, egzisztenciális kiszolgáltatottság tette tönkre legtermékenyebbnek szánt éveit. Sorsával, életművének részletes bemutatásával bizonyítja a szerző, hogy hiába próbálja a sors, a történelem jóvátenni (elismerésekkel, díjakkal akár) a sérelmeket, a termékeny idő visszaadása nem lehetséges. Miközben Buda művészete a legnagyobbak közé emelkedett, befogadása egyáltalán nem egyértelmű, sanda politikai indulatok új és új sebeket ejtenek rajta.

A fejezet második tanulmánya, a kötet leghosszabb dolgozata Kálmán Mária életművéről szól. Vitatkozhatnánk az arányokon, de ne tegyük. A feldolgozott anyag a szerző teljesítményén kívül azt az irányzatot értékeli, amelyik mellett a hivatásos kritika mindig érzéketlenül lép tovább, míg az olvasók jelentős része számára ez a legfontosabb irodalom. A tudatos mítoszépítésre, a történelem során felbukkant valóságos vagy mitikus kultúrák, utópiák egymásba-játszatására, s nem utolsó sorban az ezotériára hajló művek helyéről, szerepéről sokat tanulhatunk a dolgozattól, ami természetesen nem marad adós az író *realista* munkáinak tárgyalásával sem.

Czilczer Olga költészete a harmadik belső fejezet tárgya. A szegedi alkotó, aki sajnálatos módon nagyon visszahúzódottan él, talán a legkevésbé ismert a kötet alkotói közül. Bevallom, hogy magam is csak e könyv inspirálására kerestem meg néhány régi kötetét, az utóbbi évek termését felületesen ismervé gyermekíróként tartottam számon. Nem

bántam meg a keresgélést, a Füst Milán, Nemes Nagy Ágnes hagyományából induló, az objektív költészetet valami belső, áttételes személyességgel gazdagító költő méltó a nagyközönség és a szakma figyelmére. G. Komoróczy Emőke érdeme lesz, ha többen fordulunk felé.

A következő tanulmány – válogatott kötetének megjelenése apropóján – Baán Tibor munkásságáról szól. Baán az őt ismerők körében vitathatatlan tekintély, a korszerű *poeta doctus* megszemélyesítője, sokak pályájának elindítója, körön kívül maradását valódi érv nem támasztja alá. A szerző részletekbe menő műelemzés-mozaikkal bizonyítja is ezt. „Bűne” talán a kassági hagyomány következetes folytatása? Inkább az a partikuláris érdekek fölé emelkedő *szellemi függetlenség* az, ami mindig szemet szúr a szekértáborok körül nyüzsgő neofitáknak. A dolgozat azt bizonyítja, hogy Baán Tibor életműve már azok számára is megkerülhetetlen, akik (valódi vagy tervszerű) érzéketlenségükkel naponta hosszabbítják meg száműzetését.

Madár János munkásságával foglalkozik a harmadik rész ötödik fejezete. Az elsősorban irodalomszervező tevékenységéről ismert, a tokaji író táborok szervezésében jeleskedő, a Váci Mihály irodalmi kör létrehozói, fenntartói szerepéről ismert író a magyarországi *self made man* különleges képviselője, s végre most az irodalmi munkássága mögé kerül minden sallang. Értékelése tárgyilagos, mégis elfogult: nem az életmű, hanem a személyiség és az életmű együtt képezi a kritikus szeretet alapját. A fejezet idézetgyűjteménye arról győz meg, hogy nem csak ellenfelei, de barátai is sokszor aláértékelik Madár János teljesítményét.

A hatodik fejezet Pozsgai Györgyi irodalmi munkásságával foglalkozik. Nem is tudom, hogy ez a kiegyensúlyozott, minden szélsőségtől mentes, prózában és versben egyaránt a bukolicus derűt közvetítő alkotó hogyan kerülhetett a kiszorítottak közé. A szerző is zavarban van: próbálja megmagyarázni a megmagyarázhatatlant. A munkák objektív elemzése segíti ebben, de a válasz igazából homályban marad.

Különleges személyiség a hetedik (záró) tanulmány alanya is, Koppány Zsolt, aki mind minőségben, mind mennyiségben sokkal többet

tett le eddig a magyar irodalom asztalára, mint a kanonizáltak nagy része. Személyes elfogultságom akadályoz abban, hogy megerősítem vagy felülírjam G. Komoróczy ítéleteit, abban azonban feltétlenül egyetértünk, hogy ez az épülő életmű sokkal nagyobb figyelmet érdemel, mint amennyit kap. A reáliák és a transzcendens megragadás antinómiái izgalmas egységre jutnak az elemzett művekben, s ez az életmű az egyik legfontosabb igazolása a körön kívül létezők *érvényességére*, és egy új kánon létrehozásának egyre sürgetőbb kényszerére. Hogy ne lehessen divatkövető, *trendi* fércművekkel helyettesíteni a tulajdonképpen nagyon is létező valódi értékeket.

4.

A magányos, vagy csaknem magányos alkotók műveinek elemzésével véget ér a kötet. A szerző nem vállalkozik összegzésre, valamiféle tanulság levonására, valószínűleg a bevezető gondolatokon túl nem akart didaktikus fogódzkodókat adni. Csak a Koppány-tanulmány záró passzusaiiban emelkedik az általánosítás szintjére, de akkor számomra nagyon fontos szavakkal, s mivel ezeket a borítóra is átmenti, közük lehet tudósi szándékához: „Azok az alkotók, akik az ún. „irodalmi élet” peremén maradtak, maradnak – többnyire mélyebben megélik-megszenvedik koruk ellentmondásait, mint azok, akiket könnyen felkap, s aztán tovasodor a hírnév. Műveikből hitelesebben tárul elének az adott korszak emberi valósága; a legmélyebb létproblémákra keresnek és adnak választ. (...)”

Ez lehetne az alkotói summázat, s én általában tiszteletben is tartom a szerzői szándékot, de mégis egyetlen következtetést nekem is feltétlenül le kell vonnom. Bár G. Komoróczy Emőke megállapításai nem álltak össze „kinyilatkoztatott” elméletté, de minden rész-tanulmány, minden fejezet azt sugallja, van egységes magyarázat a peremre szorulásra, kiszorításra. Ez pedig a mindenkori hatalom viszolygása a képviseleti, a megalázottak és megnyomorítottak mellett kitartó, elkötelezett irodalomtól, s a politika, a mindenkori hatalom szolgálóleányának szegődött tudomány európainak, vagy nagyviláginak vélt divatokhoz igazodó (életidegen) gazsulálása ehhez. Nem a nép-nemzeti

és az urbánus irányzatok ellentétéről, nem a konzervatív és baloldali iskolák harcáról van itt szó. Ha végignézzük a szerző elemzéseit, s hozzátesszük a később idejegyzendő „hiánylistát”, láthatjuk, hogy világnézetéről, vallásától, iskolázottságától, származásától függetlenül *körön kívülre kerülhet mindenki, aki a magyar irodalom szellemi örökségének egészét, azaz a népet, a haza feltétel nélküli szolgálatát vállalja fel.*

Végére hagytam a *hiánylistát*. Jeleztem, hogy a szakmai jól értesültség határain túl is sokan alkottak-alkotnak az ötvenes évektől napjainkig, sok olyan autonóm művész, akiknek eddigi teljesítménye bármikor része lehetne egy elfogulatlan, valóban egy fajta objektív mércével mérő kanonizált irodalomnak. A kitagadottság sokszor öröklődik, ennek példájaként először az Aczél György által félresodort **Tűz-tánc** antológia szocialista elkötelezettségű költőit említem, az ő méltánytalan sorsukra (Ladányi Mihály, Györe Imre, Simor András és mások) utalni kellett volna a könyvben. De az iskolákhoz nem tartozó, a magányos alkotókkal foglalkozó fejezetből is nagyon hiányzik nekem korosztályom néhány nagyszerű költője, írója. Verbóczy Antal, Birtalan Ferenc, Balaskó Jenő, Varga Rudolf, Szarka István, Rigó Béla, Fűri Anna jut első lélegzetre eszembe, közülük már többen nincsenek közöttünk, s szinte visszhangtalan mentek el. (Elnézést azoktól, akik hasonló módon megérdemelnék az említést!) G. Komoróczy Emőke éleslátása, tudása és szorgalma sokat tehetne az ő szemmagasságba emelésükért is. Néhány alkotói közösség, irodalmi, művészeti társaság is említést érdemelne, köztük a Nagy

Lajos Irodalmi és Művészeti Társaság, a Krúdy Gyula irodalmi kör, Zászlós Leventével, a nógrádi Komjáthy Jenő kör Ádám Tamással, a Németh Péter Mikola és az általa éltetett Expanzió, s ezt a sort is folytathatnám. S akkor még nem szóltam a határon túli magyarság szerveződéseiről, magányos nagyságairól, mondjuk Tari Istvánról s így tovább. Érintőlegesen kerül csak szóba a kötetben Kárpáti Kamil, aki saját életművéért is több szót érdemelne, s aki a maga csendes módján kiváló, s gyakran már beérett költőket kalauzolt a pályára.

Persze, egy recenzió nem szólhat arról, mi hiányzik egy könyvből. Azt kell néznünk, ami benne van. S az – különösen az első két részben, de néhány szerzőnél a harmadikban is – hiánypótló. Nem gondolom, hogy megrendülnek tőle a tanszékek, nem gondolom, hogy villámfény tölti be az akadémiai intézetek ködös-füstös termeit. De azt igenis gondolom, sőt tudom, hogy a jobb lelkiismeretű *tudoncok* (oldalazva, pirulásukat leplezve) megközelítik azokat a polcokat, amelyikeken a körön kívüli autonóm írók jobbnál jobb hibernált művei várják a feltámadást. Jól tudom, hogy az irodalom láthatatlan kertjében továbbra is ott áll a fal. G. Komoróczy Emőke egyedül, illetve csekély számú szövetségeseivel együtt sem tudja lerombolni. De rést ütött rajta, a résen pedig áramlik fény is, levegő is... Egy monográfiától ennél nagyobb szolgálatot nem várhatunk.

G. Komoróczy Emőke: *A „tűrt” és a „támogatott” határán* – Hét Krajczár kiadó 2010.